

Księgę *Pamiętkową* zamyka artykuł Władysława Zajewskiego pt. *Czy historycy piszą prawdę?*. „Historyk – pisze prof. Zajewski – jest tym badaczem, który stawia trudne pytania wobec przeszłości, wykazuje maksimum krytycyzmu w stosunku zarówno do źródeł, jak i panujących ustaleń w historiografii i podejmuje trud nowej interpretacji, która w jego sumieniu jest najbliższa prawdy”. Poszukiwanie prawdy było stałym drogowskazem w niezwykle bogatym i twórczym życiu Profesora Jasińskiego, także wtedy, kiedy nie zawsze było to mile widziane.

Danuta Jamiołkowska

Die UdSSR und die deutsche Frage 1941-1948. Dokumente aus dem Archiv für Außenpolitik der Russischen Föderation, bearbeitet und herausgegeben von Jochen P. Laufer und Georgij P. Kynin unter Mitarbeit von Viktor Knoll. Band 1: 22. Juni 1941 bis 8. Mai 1945, CXVI + 716 ss.; Band 2: 9. Mai 1945 bis 3. Oktober 1946, CXLVIII + 806 ss.; Band 3: 6. Oktober 1946 bis 15. Juni 1948, CXVI + 780 ss., wydawnictwo Duncker & Humblot, Berlin 2004.

Omawiana publikacja jest pierwszą tak obszerną i spełniającą wymogi naukowe edycją dokumentów do dziejów stosunków niemiecko-radzieckich, dokumentów pochodzących ze zbiorów rosyjskich, a jednocześnie pierwszym tego typu wydawnictwem w języku niemieckim. Kilka tego typu wydawnictw ukazało się w ZSRR, lecz ich wartość była bardzo ograniczona ze względu na polityczne uwarunkowania. Dość wspomnieć, że jeszcze w wydawanej na przełomie lat 70. i 80. ubiegłego wieku przez radziecki MSZ kilkutomowej serii *Sowietskij Sojuz na międzynarodowych konferencjach pierioda Wielkiej Ocieczestwiennoj wojny* znalazły się dokumenty, z których usunięto bez zaznaczania niewygodne dla strony radzieckiej passusy (chodzi o niektóre uwagi wypowiedziane przez Stalina). Tym razem czytelnik ma pewność, że materiały opublikowano bez tego rodzaju zafałszowań – podczas gdy wciąż nie ma takiej pewności co do pochodzących z lat 80. edycji źródeł do dziejów radzieckiej polityki wobec Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii czy Francji¹.

W trzech obszernych tomach *Die UdSSR und die deutsche Frage 1941-1948* przedrukowano łącznie 489 ważnych dokumentów (ponadto, w przypisach, fragmenty dalszych 800) dotyczących polityki ZSRR wobec kwestii niemieckiej w okresie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej oraz w pierwszych latach powojennych. Są to źródła w ogromnej większości nigdy wcześniej niepublikowane; znaczna część spośród już publikowanych ukazała się w trudno dostępnych rosyjskich periodykach, jak „Istocznik”. Nieliczne znalazły się już we wspomnianych wyżej edycjach czy w wydawanych po upadku ZSRR kolejnych tomach serii

¹ Wydane przez radzieckie MSZ zbiory: *Sowietsko-amerikanskije odnoszenija wo wriemia Wielikoj Oteczestwiennoj wojny 1941-1945 gg.*, t. 1-2, Moskwa 1984; *Sowietsko-anglijskije odnoszenija wo wriemia Wielikoj Oteczestwiennoj wojny 1941-1945 gg.*, t. 1-2, Moskwa 1983; *Sowietsko-francuzskije odnoszenija wo wriemia Wielikoj Oteczestwiennoj wojny 1941-1945 gg.*, t. 1-2, Moskwa 1983.

Dokumenty wnieszniej politiki SSSR (DWP; w 2000 r. ukazał się tom XXIV, obejmujący okres od 22 czerwca 1941 do 1 stycznia 1942 r.). Trzeba dodać, że DWP ukazuje się jako oficjalne wydawnictwo Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej.

Całe przedsięwzięcie zostało zrealizowane dzięki umowie, zawartej w 1993 r. Następnie, w połowie lat 90., została utworzona Wspólna Komisja do Zbadania Najnowszych Dziejów Stosunków Niemiecko-Rosyjskich. Gremium to, którego współprzewodniczącymi są Horst Möller i Aleksandr Czubarjan, realizuje projekty badawcze i edytorskie, poświęcone historii tych relacji w całym XX w. Omawiana publikacja jest pierwszym na taką skalę wynikiem współpracy historyków i archiwistów z obu krajów; z żadnym zresztą innym państwem Rosja nie zawarła analogicznej umowy. Wybór ukazał się najpierw w języku rosyjskim²; tłumaczenie niemieckie wyszło drukiem m.in. dzięki subwencji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych RFN. Planowane są kolejne wielotomowe edycje, poświęcone m.in. losom jeńców niemieckich w ZSRR oraz stosunkom między Moskwą a Bonn z jednej i Berlinem Wschodnim z drugiej strony do 1990 r. Pracom edytorskim towarzyszą równolegle organizowane seminaria.

Wyboru dokumentów dokonano na podstawie zasobu znajdującego się Archiwum Polityki Zagranicznej Federacji Rosyjskiej (*Archiw wnieszniej politiki Rossijskoj Fiederacii*, AWP). Prace przebiegały, mimo zawartej umowy, w sposób mogący budzić zdziwienie. Trzeba bowiem wiedzieć, że rosyjskie inwentarze archiwalne nie są udostępniane użytkownikom zewnętrznym i co więcej, nie mógł z nich korzystać również niemiecki współredaktor wyboru, Jochen P. Laufer. Spis wchodzących w grę dokumentów zestawił na podstawie wspomnianych inwentarzy Gieorgij Kynin (współredaktor ze strony rosyjskiej) i dopiero na podstawie tego spisu Laufer mógł proponować dokumenty do druku. Z kolei Kynin sugerował publikację dokumentów jeszcze nie odtajnionych. W ten sposób można było uwzględnić materiały z niezwykle ważnego, wciąż niedostępnego zespołu archiwalnego w AWP, zawierającego zaszyfrowane depesze („fond 059”; strona rosyjska nie chciała podać nawet dokładnej nazwy tego zespołu). Znaczący problematyki są zdania, że tego rodzaju praktyki mają źródło nie tylko polityczne, lecz również biurokratyczne. W sumie wykorzystano następujące zespoły z AWP: sekretariat ludowego komisarza/ministra Wiaczesława Mołotowa, sekretariat zastępcy ludowego komisarza/ministra Andrieja Wyszynskiego, Referat Niemcy, aparat doradcy politycznego przy Radzieckiej Administracji Wojskowej w Niemczech, Zarząd Propagandy/Informacji Radzieckiej Administracji Wojskowej w Niemczech, Rada Ministrów Spraw Zagranicznych, Konferencja Poczdamka, Komisja ds. Zawieszenia Broni, Komisja ds. Przygotowań do Konferencji Pokojowej i ds. Ładu Powojennego, Komisja ds. Reparacji i wspomniany już, nie wymieniony z nazwy „fond 059”.

Wybór zawiera telegramy, raporty, instrukcje, noty dyplomatyczne (także ich projekty) i *aide-memoires* wręczone obcym dyplomatom, okólniki, notatki i protokoły z rozmów oraz posiedzeń różnych gremiów (także wewnętrznych, jak tzw. komisja Litwinowa, komisja Majskiego, komisja Woroszyłowa), deklaracje, projekty układów, ekspertyzy i analizy, a nawet projekty przemówień (np. pierwszy projekt radiowej mowy Mołotowa z 22 czerwca 1941 r.). Są też materiały innej niż dyplomatyczna proveniencji, jak postanowienia Biura Politycznego KC WKP(b), uchwały Prezydium Rady Najwyższej ZSRR czy pisma nadesłane

² G. P. Kynin i J. P. Laufer (red.), *SSSR i giermanskij wopros. 1941-1949: Dokumenty iz Archiwa wnieszniej politiki Rossijskoj Fiederacii*, t. 1-3, Moskwa 1996, 2000 i 2003.

przez inne resorty (w tym – listy kierowane przez szefa NKWD Ławrientija Berię do Mołotowa). W tomach drugim i trzecim znalazło się zaś wiele materiałów informacyjno-analitycznych o sytuacji wewnętrznej w radzieckiej strefie okupacyjnej oraz w pozostałych strefach. Wszystkie te materiały przedrukowano jednak za kopiami, jakie przesłano w latach 1941-1948 do resortu spraw zagranicznych.

Tom pierwszy obejmuje okres od czerwca 1941 do maja 1945 r. Pierwszym dokumentem jest notatka z rozmowy Friedricha Wernera von der Schulenburga z Mołotowem rankiem 22 czerwca 1941 r. (wówczas to ambasador Rzeszy wręczył ludowemu komisarzowi spraw zagranicznych notę informującą, iż niemieckie siły zbrojne przekroczyły granicę z ZSRR). Dokumentem ostatnim (nr 162) – raport dwóch radzieckich dyplomatów z 8 maja 1945 r. o negocjacjach ze stroną amerykańską w sprawie ukarania zbrodniarzy hitlerowskich. Wiele dokumentów omawia np. plany aliantów w stosunku do Niemiec po zakończeniu wojny czy przygotowania do okupacji tego kraju (kwestia reparacji, przygotowania traktatu pokojowego, ukarania zbrodniarzy wojennych itp.), ale także – konflikty między Moskwą a Londynem i Waszyngtonem (sprawa drugiego frontu czy kwestia separatystycznych sondaży pokojowych). Rozczarowany będzie natomiast czytelnik chcący poszerzyć swą wiedzę o przygotowaniach do konferencji w Teheranie i Jałcie oraz o przebiegu tych spotkań; inna rzecz, że sporo radzieckich materiałów związanych z tymi konferencjami już opublikowano. Znaleźć jednak można w tym tomie także inedita dotyczące rozmów Stalina, w tym – nieznany wcześniej zapis rozmowy radzieckiego dyktatora z Churchilllem w nocy z 15 na 16 sierpnia 1942 r.

W drugim tomie znalazły się materiały do dziejów polityki ZSRR w kwestii niemieckiej między majem 1945 a początkiem października roku następnego. Duża część publikowanych w tym tomie źródeł dotyczy relacji między Moskwą a stolicami mocarstw zachodnich (w tym – kolejnych spotkań Rady Ministrów Spraw Zagranicznych czterech mocarstw), lecz, jak wspomniano, większość dokumentów wiąże się z radziecką polityką „faktów dokonanych” we wschodniej strefie okupacyjnej (są to m.in. raporty sytuacyjne Biura Informacyjnego Radzieckiej Administracji Wojskowej w Niemczech oraz notatki z rozmów z niemieckimi komunistami i socjaldemokratami działającymi w strefie radzieckiej).

Tom ostatni otwiera dokument z początku października 1946, a zamyka – datowana na 15 czerwca 1948 r. poufna analiza polityki Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Francji w kwestii niemieckiej na zakończonej niedługo przedtem londyńskiej naradzie przedstawicieli sześciu państw zachodnich. Podobnie jak poprzedni, również ten został zdominowany przez materiały związane z tworzeniem podstaw państwa komunistycznego w radzieckiej strefie okupacyjnej, sytuacji wewnętrznej w *SED* itp. Szczególnie ciekawe są protokoły z rozmów Stalina z niemieckimi komunistami.

Poloników nie ma zbyt dużo: w niektórych dokumentach z tomu pierwszego mowa jest o sprawie polskiej w latach II wojny światowej (głównie kwestia granicy polsko-niemieckiej), w tomie drugim i trzecim można znaleźć nieco materiału o losach ludności niemieckiej z terenów położonych na wschód od linii Odra – Nysa Łużycka czy o kontaktach między komunistami z Polski i Niemiec. Najciekawsze są bodajże fragmenty, mówiące o nadziejach niemieckich komunistów na daleko idące skorygowanie wytyczonej na konferencji poczdamskiej granicy.

Każdy tom został poprzedzony stosunkowo obszernym wprowadzeniem, analizującym politykę Moskwy w danym okresie i mającym jednocześnie za zadanie ukazać miejsce publikowanych dokumentów na tle dostępnej badaczom części zasobu AWP (ważne, iż autorzy wskazują też na luki materiałowe). We wprowadzeniu znajdują się również

informacje na temat struktury Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych ZSRR (później MSZ), kolejnych reorganizacji (w tym – zestawienia personalnej obsady ważniejszych stanowisk), metod pracy resortu. Są to opracowania niezwykle cenne, oparte na literaturze przedmiotu i niepublikowanych (także w omawianym zbiorze) materiałach. Poruszanie się po materiale bardzo ułatwiają treściwe regesty. Zwracają uwagę także obszerne, szczegółowe przypisy. Ich umieszczenie na końcu tomu utrudnia lekturę, lecz ze względu na objętość niektórych odsyłaczy zabieg ten wydaje się uzasadniony. Trzeba też dodać, że w przypisach cytowane są także fragmenty innych niepublikowanych dokumentów. Nawiasem mówiąc, można te przypisy czytać niezależnie od dokumentów, do których się odnoszą, a jest to niekiedy lektura niezwykle zajmująca. Całości dopełniają indeksy: nazwisk, geograficzny i rzeczowy. Szkoda, że niekiedy (na szczęście w nielicznych przypadkach) zdecydowano się na pominięcie fragmentów dotyczących spraw niezwiązanych ze sprawami niemieckimi (są to np. obszerne passusy poświęcone sprawie Iranu czy Bułgarii).

Podsumowując, można stwierdzić, iż znaczenie opublikowanej nakładem berlińskiego wydawnictwa Duncker & Humblot edycji niewątpliwie wykracza poza zakres wąsko pojmowanej historii relacji niemiecko-radzieckich. Jest jedną z ważniejszych publikacji źródłowych do dziejów II wojny światowej i genezy zimnej wojny.

Stanisław Żerko

Noty

Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939-1947, t. I: 1939-1942, t. II: 1943-1947, oprac. Jacek Piotrowski, wstęp Wojciech Wrzesiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004, 646 + 676 ss., ilustracje, informacja o zawartości edycji w języku angielskim, indeks nazwisk.

Władysław Raczkiewicz nie należał do najbardziej wpływowych osobistości obozu rządzącego w przedwrześniowej Polsce, lecz już wówczas zaliczyć go było można do „pierwszego garnituru” działaczy obozu piłsudczykowskiego. Czterokrotnie piastował urząd wojewody (w chwili wybuchu wojny był, od 1936 r., wojewodą pomorskim), był marszałkiem senatu (1930-1935), a od 1934 r. prezesem Światowego Związku Polaków (tzw. Światopoli). Głową państwa został jednak mianowany dość przypadkowo, po internowaniu w Rumunii najwyższych władz Rzeczypospolitej. Okoliczności, w jakich nominacja ta nastąpiła, były nadzwyczajne również ze względu na skuteczną interwencję francuską, mającą na celu uniemożliwienie objęcie funkcji prezydenta przez ambasadora w Rzymie gen. Bolesława Wieniawę-Długoszowskiego.

Rozległe, wynikające z postanowień konstytucji kwietniowej prerogatywy konstytucyjne prezydenta zostały zresztą w istotny sposób ograniczone na mocy tzw. umowy paryskiej, zgodnie z którą Raczkiewicz zobowiązał się do konsultowania swych decyzji z premierem